

Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2002. – 383 с.; 7. Хойнікшчыны спеўная душа: Народная духоўная культура Хойніцкага краю: фальклорна-этнаграфічны зб. / пад агул. рэд. В.С. Новак. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 303 с.; 8. <http://www.library.vinnitsa.com>. – дата доступу: 29.09.2011.; 9. <http://www.pisni.org.ua>. – дата доступу: 29.09.2011.; 10. <http://www.sviato.in.ua>. – дата доступу: 29.09.2011.

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ:

Буда-Каш.	Буда-Кашалёўскі раён;
в.	вёска;
Ветк.	Веткаўскі раён;
г.	горад;
г. п.	гарадскі пасёлак;
Добр.	Добрушскі раён;
Рэч.	Рэчыцкі раён.

Старавойтава Н.П. (Мінськ, Рэспубліка Білорусь – Кіў, Украіна)

Жанр навукова-публіцыстычнай нататкі як сродак вывучэння дыялектнай фразеалогіі

Дана стаття присвячена такому жанру білоруської лінгвістики як науково-публіцистична нотатка в області лексикології та фразеології, якою ще в XIX столітті успішно користувалися багато білоруських фольклористів, котрі старанно збирали цей благодатний ілюстративний матеріал, тим самим збагачуючи скарбницю національної мови різними історіями, повчальними і анекдотичними життєвими розповідями, наповненими розсіпаними народної мудрості. Також ми згадуємо найвідоміших білоруських вчених XX століття, які зверталися до цього жанру, в тому числі патріарха білоруської фразеографії – Фьодара Янкоускага, який називав свої нотатки “філологічними етюдами”. У XXI столітті нас зацікавив проект Юрася Бушлякова «Магія мови», здійснений в білоруській службі Радіо Свобода в Празі в 2005 році. До співпраці залучалися білоруські письменники, музиканти, художники, вчені – всі, кому хотілося поділитися живим білоруським словом або фразеологією. У статті ми аналізуємо наш внесок у розвиток жанру науково-публіцистичної нотатки як засобу вивчення діалектної фразеології, що є справжнім багатством в кожній мові.

Ключові слова: науково-публіцистична нотатка, діалектна фразеологія.

Данная статья посвящена такому жанру белорусской лингвистики как научно-публицистическая заметка в области лексикологии и фразеологии, которой еще в XIX веке успешно пользовались многие белорусские фольклористы, старательно собиравшие этот благодатный иллюстративный материал, тем самым обогащая сокровищницу национального языка разными историями, поучительными и анекдотичными жизненными рассказами, наполненными россыпями народной мудрости. Также мы упоминаем известнейших белорусских ученых XX века, обращавшихся к этому жанру, в том числе патриарха белорусской фразеографии – Федара Янкоускага, который называл свои заметки “филологическими этюдами”. В XXI веке нас заинтересовал проект Юрася Бушлякова «Магия языка», осуществленный на белорусской службе Радио Свобода в Праге в 2005 году. К

сотрудничеству привлекались белорусские писатели, музыканты, художники, ученые – все, кому хотелось поделиться живым белорусским словом или фраземой. В статье мы анализируем наш вклад в развитие жанра научно-публицистической заметки как средства изучения диалектной фразеологии, являющейся настоящим богатством в каждом языке.

Ключевые слова: научно-публицистическая заметка, диалектная фразеология.

The article deals with a genre of scientific-publicist notes in lexicology and phraseology in Belarusian linguistics, which is still in the nineteenth century successfully used by many Belarusian folklorists, diligently collecting these favourable illustrations, enriching the treasury of the national language with different stories, instructive and anecdotal tales about life full of folk wisdom. We also mention the famous Belarusian scientist of the twentieth century, who turned to the genre, being at the moment the Patriarch of Belarusian phraseography – Fiodar Yankouski, who referred to his notes as "philological studies". In the twenty-first century, we were interested in the project of Yuras Bushliakou "Magic of language" project run by the Belarusian bureau of Radio Liberty in Prague in 2005. It involved Belarusian writers, musicians, artists, scientists – all of whom wanted to share a word or alive Belarusian phrase. In this article we analyze our contribution to the development of the genre of scientific-publicist notes as a means of learning the dialectal phraseology, the true wealth in every language.

Key words: *scientific-publicist notes, dialectal phraseology.*

Жанр наукова-публіцистичної нататки не з'являється новим для беларускої лінгвістики. Яшчэ ў XIX ст. нашыя фалькларысты рупліва збіралі гэты ўдзячны ілюстрацыйны матэрыял, старанна ўзбагачаючы скарбонку нацыянальнай мовы разнастайнымі гісторыямі, павучальнымі і анекдатычнымі аповедамі з жыццёвага, перасыпанымі перлінамі народнай мудрасці. На гэтай ніве плённа шчыравалі І. Насовіч, Е. Раманаў, А. Сержпутоўскі, М. Федароўскі, М. Нікіфароўскі, П. Шэйн, П. Шпілеўскі ды іншыя. У XX ст. справу пачэсна перанялі Ф. Янкоўскі, І. Лепешаў, Н. Гілевіч, З. Санько і багата іншых таленавітых даследчыкаў. Да прыкладу, Фёдар Янкоўскі – патрыярх беларускай фразеаграфіі – называў свае нататкі *філалагічнымі эцюдамі і абразкамі* [5]. У XXI ст. нашу ўвагу прыцягнуў праект Юрася Бушлякова "Магія мовы", ажыццёўлены на Радзе Свабода ў Празе (2005). Да супрацы заахвочваліся беларускія пісьменнікі, музыкі, мастакі, навукоўцы – усе, каму карцела падзяліцца жывым беларускім словам ці фразею (не толькі дыялектнымі). Найбольш удала, на думку каардынатара праекта, гэта атрымалася, прыкладам, у Юрыя Пацопы, Сяргея Панізніка, Антаніны Хатэнкі, Анатоля Вярцінскага, Міколы Раманоўскага, Алеся Аркуша, Эдварда Зайкоўскага. Нашы шчыраванні таксама былі адзначаныя станоўча, а таму і вынікла такая думка – прэзентаваць гэтую працу ў выглядзе артыкула.

Я распачала збіральніцкую працу ў галіне фразеалогіі гадоў 10 таму, калі прыйшла выкладаць мову ў Беларускай дзяржаўнай эканамічнай універсітэт. Прапанавала маім студэнтам-эканамістам, якім за лічбамі ды

эканамічнымі тэрмінамі катастрофічна не хапала жывога слова, уважліва запісваць ад бабуль і дзядуль усё сакаўное, адмысловае, што ўразіць іхняе ўяўленне. Пасля гэтых выразы і гісторыі, разам з сабраннымі незалежна, апрацоўваліся мною ў навукова-публіцыстычныя нататкі да перадачы “Магія мовы”. Зразумела, не абыходзілася і без фантазіі ў сюжэтах – дакладнай была толькі лакалізацыя фразеалагізма. Такім чынам, структура гэтых нататак, у асноўным, наступная: 1. *сюжэт, сітуацыя ўжывання*; 2. *верагоднаснае значэнне і паралелі са славянскіх ды еўрапейскіх моваў*; 3. *мастацка-публіцыстычная ці філасофская выснова*.

Так мова ўзбагацілася наступнымі выразамі (да некаторых у двукоссі падаем верагоднаснае значэнне): *цікаўны кот у калодзеж унаў і што зробіш ты з каханаю бядою* (казала бабуля-паляшучка; першы выраз заінтрыгаваў сваім структурным падабенствам з ангельскім, што дадаткова сведчыць пра генетычнае адзінства гэтых індаеўрапейскіх моваў: *curiosity killed the cat* – цікаўнасьць забіла ката), *фурфануць смятанкі* (пачутае сяброўкай на мастацкай практыцы), *злосны – аж фэбра трасе* (запісанае падчас навучання італьяскай мове ад суседкі ў групе, якая толькі пачуўшы італьяскае *febbre* ‘тэмпература’, зразумела выраз сваёй цёткі з Берасцейшчыны), *абцёрці відок* (ад студэнткі з Семежава, Случчына; “умыцься; сбросіць маски”), *нязграбны як конь на дрэве і шчасце ў ажынах* (ад студэнткі з Браслаўшчыны; “неукложый; как корова на льду; как корове седло” і “рай в шашаше”), *хадзіць на вагары* (ад студэнткі з Ваўкавышчыны; “сачковать занятия”), *глядзец прыз дрытці* (ад студэнткі з Магілёўшчыны; “смотреть сквозь пальцы”, *дрытці* – рваная одежда), *схадзіла Яруша ў Ялду і бортніцкая госця* (ад іншае студэнткі з Магілёўшчыны; “устала, не работая” і “как свинья, про неаккуратного человека за столом” – лакальныя выразы, што распаўсюдзіліся ў адпаведным мястэчку пасля адпаведных здарэнняў), *жалезную бобіну перакусіць* (ад журналісткі, якая чула гэтую фразу ў радзільні да парадзізі; “о тяжких жизненных испытаниях”), *старцам жыць і з перцам есці* (ад сяброўкі-паляшучкі; жарг. “а батон икрой не намазать?”), *развязацца мех не на смех* (ад жанчыны ў лятучцы, дарогаю на Стоўбцы; “все будет, как из рога изобилия”).

Адлюстраваныя намі ў “Магіі мовы” і ўжо зафіксаваныя ў слоўніках [1; 2; 3; 4], але надзвычай маляўнічыя выразы, што маюць патрэбу ў папулярызацыі, бо вельмі часта на іх месцы, на жаль, ужываюцца русізмы: *душою рыгнуць* (испустить последний дух), *на чатыры вокі* (с глазу на глаз), *не еж на ноч – цыганы сасняцца* (у сучаснай пастанове “Камеды” К. Марашэўскага гучыць адваротны варыянт: *як не паем – усю ноч цыганы будучь сніцца*), *проста з моста* (рубить с плеча), *асінкаю заламаць* (даць зарок не делать чего-либо, не ходить куда-либо), *сама розрух* (час пик), *і дуды вобземлю* (и дело с концом), *даць перцу з імберцам* (показать, где раки зимуют), *збор-каляда* (всякая всячина), *цень на цень* (баш на баш), *мінаю намагаць* (делать старательный вид, имитировать бурную деятельность; воздействовать выражением лица), *і куры не шпэчуць* (о большой тайне), *як*

на сто коней сеў (о большой радости, когда “распирает” от счастья), на блінец распляскацца (приложит все усилия), ісці за вадою (плыть по течению) і ісці за гульнёю (праздно прожигать жизнь), цапу-лапу (тып-ляп).

Але працитуем некалькі арыгінальных нататак (усе іх можна адшукаць за назваю ў сечце).

Фурфануць смятанкі. Мая сяброўка-мастачка апаvaardала мне калісьці такі анекдот з жыццёвага. Неяк вывезлі іх, тады яшчэ студэнтаў, на Палесе – эцюды маляваць. Рассялілі па хатах, чалавекі два-тры на панадворак. Хлопцам з ейнае групы пашэнціла: бабка-гаспадынька “дасталася” ветлівая, дужа гасцінная, карміла добра. Штаразу “сыць, Божа!” жадала, ці смачна ў роце, пыталася. Завіхалася ля печы, дагадзіць старалася. Казала: “Мужык павінен есці добра, бо калі не досць яму будзе, дык як тады на ваўкалаку перакуліцца? А калі мужык на ваўкалаку не ўмее, дык які ж з яго мужык?” Цікавая была бабка. На прымхах зналася. Дый на слоўца спрытная. Скажа – як у крапіву пасадзіць.

Вось частавала яна хлопцаў аднойчы буракамі. Саставіла на стол, адна пры адной, тры ўшчэрць паўнютка талерачкі ды кажа:

– Ну што, хлопцы, фурфануць смятанкі?

– Ну фурфани, бабка! – адказваюць тыя, няўцяма паціскаючы плячыма.

То бабка дастае смятанку, набірае паўнюткі раток ды як фурфанае па талерках, нібы ваду на прасаваную бялізну! І, з гонарам паглядаючы на хлопцаў, далонькай, даўжэзнай, што граблі, запрашае: “Смачна есці, мілкі! Са смятанкай яно і праўда смачней!”

Сяброўка не казала, ці пад’елі тое хлопцы. Але тое, што родную мову ведаць карысна – гэта яны запомнілі назаўжды! І цяпер, калі выходзіць нейкая неспадзяванка, апрача вядомага: выскачыць як Піліп з канпель альбо ляснучь як ярун у зацірку, – я кажу: фурфануць смятанкі! За гэтым выразам – такая самавітая гісторыя.

Злосны – аж фэбра трасе! Неяк баяў мой дзядзька такую прыпавесць. Праз паўстагоддзя ад маленства наведару ён сваё радавое котлішча на Берасцейшчыне. Неўтаймоўныя пачуцці агарнулі сутнасць, крывёю сэрца абабегла: вась тутака, пад вакном, гушкала яго на каленях бабулька, прыгаворваючы сваё магічнае “ай-ляй-лі-лі-ляй”, а тамака, у гаі, набіралі яны з дэдам паўнютка кашы сонечных, духмяных асавікоў! Да азялення выхадзіў дзядзька ў гэты дзень наваколле, да стомы нагутарыўся з суседзямі. У такой шчаснай завірусе пачуццяў ён лёг спаць і соладка сніў да ранку ядлаўцовы дух свайго дзяцінства.

На досвітку пясчотная мелодыя навольна перайшла ў віскат. Хтось наяве веращэў – як свіння ў плоце. Дзядзька падхапіўся, тыць у вакенца – суседка Юся, джгае за сваім дэдам з патэльнія ды па спіне яго, па спіне!

– Ат, стары псюк! Блінкі яму не дастадобы. Толькі з жару, а яму смярдзяць.

А каб цябе качкі заапталі!

– Юстачка, я ж пахваліў, мядком кажу... смярдзяць! Ты ж ведаеш – ад маладосці мёду не ем!

– Вой, дзед, не адпірайся ты цяперака. Я злосная – аж фэбра трасе!

Пазней дзядзька даведаўся ад сваякоў, што гэта ў Юсці з ейным шторанку такая прабежка бывае. Дзед зачэпіцца за штось, за шчэпку знойдзе прычэпку, а старая і давай яму кухталёў у каршэль садзіць. Гэта ўразіла і падзівіла майго дзядзьку дужа моцна, бо ж добра памятаў, калісь у маладосці, была Юсця ціхмянаю, пераляканаю кабецінай, збітай-згвазданай на чорны яблык сваім мужам. Раўнаваў ён яе моцна, праўда, без дай прычыны. Але старасць і хваробы падкраліся да яго незаўважна, вось тут і памяняліся ролі: Бог не Мікітка – павыламіць лыткі!

Так навучаў дзядзька. Мiane ж больш вабіла пачутая фраза: *Злосны – аж фэбра трасе!* Семантыку загадкавага слоўца “фэбра” ўзнаўляем паводле італьянскага *febbre* – ліхаманка, дрыжкікі, тэмпература. Дык і вынікае, што ад злосці чалавека аж дрыжкікі праймаюць. Вось дзе энэргетыка, незраўнаная з расейскім “Как я зол!”: *Злосны – аж фэбра трасе!* Як утаймаваць такую злосць? Нагадаю парадку ад Арыстоцеля – набраць поўныя грудзі паветра, затрымаць яго дый, змружыўшы вочы, павольна палічыць да дзесяці.

Шчасьце ў ажынах. У некаторых мястэчках Беларусі, дзе расце багата ажынаў, людзі не любяць выразу “*рай в шалаше*”. Яны карыстаюцца сваім, неверагодна трапным і маляўнічым – *шчасьце ў ажынах*. Так, пэты кажуць, што “каханьне з’яўляецца назбыт вартым” і жыцьцё без яго – нішто. А калі ж яго чыніць вялікія пакуты, калі атрымлівае выпрабаванне за выпрабаваннем? Тады – застаюцца толькі ўцёкі, уцёкі ад рэчаіснасці. І бягуць у такім разе хто куды. Хто ў будан – і ладзіць там свой вырай, а хто ў ажыны – і спрабуе там зберагчы, адхукаць сваё каханне. Вось так і раскрываецца глыбіня гэтага пачуцця.

У будане насамрэч можа быць вельмі камфортна і адзіная нязручнасць – абмежаваная прастора – праблема вырашальная. У будане насамрэч можна наладзіць свой маленькі вырай, як зрабілі гэта легендарныя каханкі Трышчан ды Іжота: “*Яны жылі, не маючы аніякіх няздзейсных жаданняў. У лесе было ўсяляк прыгожа. І тады, калі неба было яснае і блакітнае, і тады, калі неба пакрывалі вясёлыя белыя хмаркі, і тады, калі ішоў дождж і напаўняў да берагоў рэчкі, і тады, калі праз лес плыла імгла. Закаханыя часта сядзелі на адной скале, што высілася над лесам. У прасцягу адзін лес змяняўся другім, пакуль усё не пакрывала сіль далягляду. Раніцою закаханыя хадзілі басанож па расістых лугох, пакідаючы сінія сляды на срабрыстай расе раніцы. Апоўдні яны шукалі халоднага ценю разгалістых букаў ці купаліся ў халодных ясных водах ручая*” – так раман Ж. Бэзье перакладаў Лявон Галяк. Мяркую, што каханкі не надта праглі зведаць беларускі экстрым і не сунуліся кахацца ў ажыны... Дый не кожнаму пашанцуе знайсці такі казачны лес.

Зусім іншая справа – *шчасьце ў ажынах*. Як захаваць тую ж жарсць, тую ж пяшчоту і ўтрапенне, калі вострыя пыжы ўтыраюцца ў тваё цела, калі яму боляча гэтак жа, як і душы? Зразумела, што ўсё гэта – адна

магутная метафара, але яе сыходныя кампаненты годна перадаюць усю веліч Праўдзівага Каханьня! Хай кожнаму чалавеку пашчасціць зведаць яго, каб кожны мог сказаць так, як Іжота: “Толькі пры табе мая бацькаўшчына і маё неба. Праз тысячу міляў я чую цябе”.

Прыкладна так выглядае наша збральніцкая ў галіне фразеалогіі праца. Выказваю шчырую падзяку ўсім маім сябрам, знаёмцам і студэнтам, якія адгукнуліся на заклік і зрабілі свой унёсак у развіццё і росквіт роднай беларускай мовы. За тое хачу паўтарыць ім пажаданне, што пачуў адзін з аўтараў “Магіі мовы” Валеры Дранчук ад простаі жанчыны, гардэробшчыцы: “**Няхай мова шануе і любіць вас!**”

ЛІТАРАТУРА:

1. *Лепешаў І., Якалічэвіч М.* Слоўнік беларускіх прыказак. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 1996; 2. *Лепешаў І.* Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 2004; 3. *Санько З.* Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991; 4. *Янкоўскі Ф.* Беларуская фразеалогія. – Мн.: Вышэйшая школа, 1968; 5. *Янкоўскі Ф.* Само слова гаворыць. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1986.

Цимбалюк-Скопненко Т.В. (Київ, Україна)

Тенденції розвитку фраземного фонду сучасної української літературної мови (до питання про роль мови художніх перекладів)

У статті порушено проблему використання мови художніх перекладів як джерела поповнення фразеологічного фонду сучасної української літературної мови. На теперішньому етапі розвитку фразеологія України ні теоретично, ні практично ще не розробила належних методик залучення вичерпних відомостей з мови художніх перекладів до словників. Розв'язок цього питання належить до актуальних завдань української філології.

Ключові слова: фразеологічний фонд, філологія.

В статье поднята проблема использования языка художественных переводов как источника пополнения фразеологического фонда современного украинского литературного языка. На нынешнем этапе развития фразеология Украины ни теоретически, ни практически еще не разработала соответствующие методики привлечения данных из языка художественных переводов в словари. Решение этого вопроса относится к актуальным задачам украинской филологии.

Ключевые слова: фразеологический фонд, филология.

The article examines the problem of using of language of translation, as source of replenishment of phraseological Fund of the Ukrainian language. In the modern phase of development the lexicography have not developed adequate methods of attracting of extensive information from the language of literary translations to dictionaries. The solution of this question is an actual tasks of the Ukrainian Philology.

Key words: phraseological Fund, Philology.